

říšemi chaosu je všechno písmem, písmena čtou písmena, knihy čtou knihy. Písmena, slova, která jsou z nich utvořena a příběhy, jež tato slova vytvářejí, se shlukují do tvaru jiných písmen, a tak je každé písmeno plné jiných abeced, plné slov a dějů, které v nich nadále žijí skrytým životem a svým dechem tajně ovlivňují význam nových slov a písmen, jež jsou z nich složena. [...] Jak je možné, že ty a tvoji bližní nevidíte věci, které jsou samozřejmé?⁹⁷

Inu, co je samozřejmé pro spisovatele, nemusí být samozřejmé pro tradičního sociologa. *Quod licet Iovi, non licet bovi*. Společnost není text. Přesněji – není jenom text.

Miloslav Petrusek působí na katedře sociologie Fakulty sociálních věd UK. Zabývá se dějinami sociologie, sociologickou teorií a sociologií kultury. Působil jako děkan FSV UK (1991–1996) a jako prorektor UK (1997–1999). Je autorem řady knižních monografií (například Sociometrie, Alternativní sociologie, Teorie a metoda v moderní sociologii, Společnosti pozdní doby) a mnoha odborných článků.

⁹⁷ Michal AJVAZ, *Tyrkysový orel*. Praha: Hynek 1997.

KRITICKÁ SOCIOLOGIE A SOCIOLOGIE KRITIKY

Luc Boltanski*

The Critical Sociology and the Sociology of Criticism

Abstract

*The aim of the present article is to shed light on the background of the analytical frame that has been developed by the author himself and his colleague L. Thévenot in *De la justification. Les économies de la grandeur*. It has been conceived as an instrument to be applied in the analysis of the critical operations (criticism and justification in situations of conflict) carried out by the actors in their everyday lives. Yet the position of the sociologist and therefore of his work is challenged at the same time. The critical actor and the “classical” sociologist that pretend to have access to a more genuine reality than ordinary people have and that thus assume a critical position, appear to be much closer to each other than it is usually believed. In order to make the analysis of the critical operations possible, this position of the “classical” sociologist must be abandoned. This is how our critical societies, in which actors are endowed with critical resources and use them quasi-permanently, can be grasped as an object of sociological analysis. The author then examines the conditions of possibility of such a sociology of criticism and the sociologist’s new position he is conducted hereafter to occupy.*

Keywords: *critical operations; everyday life; critical sociology; sociology of criticism; sociologist and his position*

* Kontakt na autora: Luc Boltanski, GSPM, 10 rue Monsieur Le Prince, 75006 Paris, France (boltansk@ehess.fr).

V *Les économies de la grandeur*¹ jsme spolu s Laurentem Thévenotem vytvořili a představili rámec, ve kterém jsme chtěli poskytnout nástroj pro analýzu postupů, k nimž se aktéři uchylují, když se pouštějí do kritiky a jsou nuceni tuto svoji kritiku ospravedlnit, ale také když musí tvář v tvář kritice ospravedlnit sami sebe nebo když spolupracují na nalezení nějaké opodstatněné shody. Tento nástroj se tak zvláště dobře hodí pro situace podléhající imperativu ospravedlnění, které, jak dokládají empirické výzkumy, jimiž jsme výstavbu *Les économies de la grandeur* doprovodili, nejsou v každodenním životě zdaleka vzácné. Je tedy odklonem od těch konstrukcí, které se tím, jak se v konečném důsledku snaží veškeré sociální vztahy převést na vztahy síly (tak tomu často bylo v pracích inspirovaných marxismem) nebo na strategie rozvinuté aktéry za účelem optimalizace jejich zájmů (to zase nacházíme v různých formách sociologie vycházející z utilitarismu), připravují o možnost věnovat pozornost nárokům na spravedlnost, které lidé vyslovují a s nimiž bývá nakládáno toliko jako s ideologickými maskami, pokud jsou tyto nároky vůbec brány na vědomí. Tento nový rámec byl vytvořen za opakovaného přecházení mezi terénní prací a modelováním; jeho cílem je přitom posloužit empirickým výzkumům, které se zaměřují na způsoby, jakými lidé uplatňují svůj cit pro spravedlnost v těch situacích, kdy se pouštějí do kritiky, do ospravedlnění vlastního jednání nebo když musí mezi sebou dosáhnout shody. To ale také znamená, že zde nejde o nějakou teorii společnosti, která by chtěla konkurovat mnohým již existujícím teoriím zaměřeným na osvětlení sociální. Rámec *Les économies de la grandeur* opravdu žádné vysvětlující principy, které by umožňovaly redukovat různorodost sociálních fenoménů jejich přiřazením ke skrytým příčinám, nenabízí. Nezakládá se na objevení nějakých neměnných statistických vazeb mezi sociálními fakty morfoloické, demografické nebo ekonomické

¹ Srov. Luc BOLTANSKI – Laurent THÉVENOT, *Les économies de la grandeur*. Paris: PUF, Cahiers du CEE 1987. Poznámka překladatele: V novém vydání práce vyšla pod názvem *De la justification: Les économies de la grandeur*. Paris: Éditions Gallimard 1991.

povahy a neopírá se ani o odkazy k sociálním strukturám nebo systémům. Jestliže proto spíše než do oblasti teorie sociálních faktů² zapadá do oblasti teorie jednání, neznamená to proto, že by zde bylo cílem vysvětlit jednání lidí skrze determinismy, které by je k danému jednání určovaly. O žádné odkrývání do lidí jednou provždy vepsaných předurčení, která by je v jejich jednání vedla, ať už by byla situace, v níž by se nacházeli, jakákoliv, mu tedy nejde. Ovšem stejně jako se vzdává nároku na vysvětlení, neaspiruje ani na vyčerpávající porozumění, bylo by zbytečné hledat v tomto rámci nějaký nástroj, který by umožnil skutečnost popsat ve všech jejích aspektech. Nikoliv, v *Les économies de la grandeur* představený analytický rámec je orientován na otázku spravedlnosti. Jeho úkolem je nabídnout model toho druhu jednání, které je aktérům vlastní, když se obrací ke spravedlnosti nebo když se obrací k těm dispositivům, v nichž v konkrétních situacích, v situacích, do nichž má být jejich jednání vpisováno, nacházejí oporu pro své odvolávání se ke spravedlnosti. Toto dovolávání se spravedlnosti se přitom samozřejmě neomezuje jen na ty případy, které jsou přivedeny až před soudní stolicí justičního aparátu, jak to můžeme pozorovat především během afér, které dosáhly větších rozměrů a které jsou rozvíjeny po delší dobu. Máme-li nicméně lépe nahlédnout oblast platnosti tohoto modelu, musíme se nejprve vrátit k metodologickým pravidlům, která nás v našem podniku vedla, a také se zastavit u toho, co nám tato pravidla říkají o práci sociologa.

Všední denunce a kritická sociologie

Když jsme se během našeho dřívějšího výzkumu³ zaměřili na spory mezi lidmi, na cit pro spravedlnost, který v takových rozepřích uplatňují, a na

² Srov. Dénes NÉMEDI, „Durkheim and the modern sociological action theory“. *Social Science Information*, roč. 29, 1990, č. 2, s. 211–248.

³ Srov. Luc BOLTANSKI – Yann DARRÉ – Marie-Ange SCHILTZ, „La dénonciation“. *Actes de la recherche en sciences sociales*, roč. 1984, č. 51, s. 3–40.

denunciace nespravedlností, které proti sobě staví jak v těch nejběžnějších situacích každodenního života, tak také v kontextech, které jsou nějak podivné či extravagantní, nebylo tomu bez postranních myšlenek. O denunciaci jsme se zajímali také z jiného důvodu, z důvodu více osobního v tom smyslu, v jakém se toto téma dotýká naší vlastní profesionální aktivity a našich zájmů, které do ní vkládáme. Lidé, které sociolog ve chvíli, kdy je pojímá za svůj výzkumný předmět, nazývá „běžnými“, nejsou totiž ve formulování denunciací nespravedlnosti a v jejich vyvedení do veřejného prostoru sami. V sociologické literatuře, a ovšem v pracích realizovaných ve Francii v posledních třiceti letech zvláště, lze ve skutečnosti rozpoznat velké množství denunciací, jež jsou ve všech ohledech podobné nařčením z nespravedlnosti přítomným v dokumentech, které byly předmětem naší analýzy, a to jakkoliv mohou tuto svoji povahu navenek zapírat. Problém udržet radikální distanci mezi obžalobami, které jsme nacházeli u „běžných“ lidí, a vědeckou aktivitou sociologů, vznikl na základě samotné práce v terénu. Nebylo totiž vzácné setkat se s lidmi, kteří při denunciacích nespravedlnosti na podporu svých stanovisek nebo k jejich stvrzení explicitně a bezmála v původním znění přebírali analýzy a koncepty toho či onoho sociologa, od kterého mohli číst nějaký jeho text, kterého mohli znát z novinových článků nebo z knih určených pro širší veřejnost, kterého mohli vidět v televizi či slyšet v rádiu nebo jej dokonce znát z dob jejich vlastních studií zahrnujících základy sociálních věd. Nabízely se tak dvě otázky. Jednak nás to vedlo k úsilí lépe porozumět postoji, který ve svém přístupu – v přístupu tolik podobném přístupu samotných aktérů – uplatňuje sociolog, kterého schematicky a pro zjednodušení nazýváme „klasickým“. Vedlo nás to ale také k pokusu o vymezení takového východiska, jež by nám dalo nástroje k analýze denunciace jako takové a které by nám umožnilo pojmut za předmět studia kritickou práci vykonávanou samotnými aktéry. K tomu bylo ale nezbytné upustit od kritické intence klasické sociologie.

Jak by vlastně klasický sociolog přistoupil k našemu terénu při (*affaires*), pokud by se takovým předmětem nechal svést náhodou a aniž by vypracoval jeho koncept? Vydal by se jistě na místo dění nebo by na něj poslal tazatele. Určitě by provedl rozhovory a nechal by vyplnit dotazníky, aby tak shromáždil údaje o povaze studované populace, tedy informace o těch na první pohled nejstálejších vlastnostech lidí, těch, které je nemožné nebo složité měnit, zkrátka o těch nejnezvratnějších vlastnostech, jakými jsou například věk, pohlaví, zaměstnání vlastní nebo rodičů, vzdělání. Na základě sebraných informací by klasický sociolog ve chvíli, kdy by bylo takové šetření ukončeno, sepsal *zprávu (rapport)* či přesněji řečeno, máme-li se přidržet aktuálně platných pojmů, „zprávu výzkumnou“. Vytváření zprávy tohoto typu si zasluhuje dvě poznámky. Zaprvé, výzkumná zpráva v sobě nese nárok na pravdivost. Výzkumník z oboru sociálních věd si osobuje schopnost vnést do skutečnosti jiné a intenzivnější světlo, než při jakém se v ní pohybují aktéři. Zadruhé, platnost takové zprávy nezávisí na jejím stvrzení aktéry. Dokonce je tomu naopak, přestože klasický sociolog uznává, že jeho interpretace nevyčerpává skutečnost, má za to, že na světlo vynáší ten rozměr reality, který není jako takový pro oči aktérů zřejmý. Bude mít tedy sklon k tomu vidět ve zdrženlivosti, kterou aktéři projevují stran uznání pravdivosti jím vyprodukované výzkumné zprávy, spíše potvrzení oprávněnosti své analýzy. V tom se bude podobat psychoanalytikovi, jehož interpretační systém předpokládá a již zahrnuje vzdor pacienta.⁴ Podle klasického sociologa nemají aktéři k pravdě svého vlastního jednání přístup právě proto, že jsou v záležitosti, která se jich

⁴ Domníváme se, že za pozornost stojí spíše snadnost, s jakou běžní lidé sociology nabízená vysvětlení přijímají. Zde je možné na sociologii aplikovat obrácení, které Wittgenstein provedl pro psychoanalýzu: „Díky analýze Freud poskytuje vysvětlení, která mají mnozí lidé sklon přijmout. Zdůrazňuje, že lidé jejich přijetí nejsou nakloněni. Jenomže když je vysvětlení takové, že jeho přijetí lidé nejsou nakloněni, pak je velmi pravděpodobné, že je to také ten typ vysvětlení, který mají sklon přijmout. A právě tohle je vlastně to, co Freud ukázal.“ Ludwig WITTGENSTEIN, *Leçons et conversations*. Paris: Gallimard 1971, s. 90–91.

těsně dotýká, zainteresovanou stranou. Protože jsou aktéři se světem spojeni skrze své zájmy, mají tak prý tendenci buďto pravdu zakrývat, pakliže se totiž s jejich zájmy neslučuje, anebo – a tak je tomu podle propracovanějších modelů uplatňovaných v moderní sociologii – pravdu svého jednání a svých postojů skrývat sami před sebou, a udržovat se tak vůči sociální skutečnosti v sebeklamu (*mauvaise foi*). To je prý vede k rozdvojenosti, když pravá ruka odmítá vidět, co dělá ruka levá. Je to právě v tomto rozpojení toho, co je aktéry vzýváno coby ideál, a skrytou skutečností, kterou na světlo vyvádí sociolog, v čem je podle tohoto modelu založena samotná možnost jednání slučitelného se sociálním řádem, totiž jednání, které by aktéři nemohli přijmout za vlastní, pokud by očekávání zisku a nemožnost uniknout před donucením nebyly skryty za závojem nezištnosti a svobodné volby. V této optice se tedy udržení řádu zakládá na iluzi, přičemž úkolem sociologa je tuto iluzi právě jako iluzi popsat, což předpokládá schopnost uvidět a popsat zájmy, které překrývá.

O co se tato schopnost opírá? O specifické vědění a o metodu, za nimiž stojí věda, ale spolu s tím také o vnější pozici, která umožňuje vyhnout se proti sobě stojícím zájmům, nahlédnout na ně zvenčí a popsat je. Toto místo vně vybavené instrumenty metody není ničím jiným než výzkumným pracovištěm, laboratoří. Pokud je v moci sociologa zasahovat do bojů, aniž by se do nich nechal vtáhnout, pak je tomu díky *výzkumnému pracovišti*, které má k dispozici. Mimo ně je aktérem jako kdokoli jiný. Jak bylo ukázáno sociologií vědy, a máme zde konkrétně na mysli práce Bruno Latoura,⁵ síla nahromaděná ve výzkumném pracovišti se zakládá na oběti. Vědec totiž může zvládnout a nechat promluvit svůj objekt jen díky tomu, že se vzdává nároku na uchopení skutečnosti v její celistvosti a že se namísto toho věnuje jen jejím izolovaným a do uzavřeného prostoru instrumentů přeneseným útržkům. Je možné ukázat, jak sebezapření

⁵ Bruno LATOUR, *La science en action*. Paris: La Découverte 1989.

tohoto druhu umožnilo samotnou konstituci experimentálních věd.⁶ Na oběť přistupuje i klasický sociolog, a to na oběť nikoliv zanedbatelnou, jsou jí totiž *iluze*. Získat výhodu nad skutečností a odhalovat její pravdu může totiž klasický sociolog jen proto, že se vzdává iluzí aktérů, a tedy i svých vlastních iluzí, když je sám aktérem.

Opozice mezi realitou a iluzí, idea, že jsou aktéři iluzemi ovládnuti, a pojetí sociálního řádu jako něčeho, co se zakládá na opečovávaném klamu, to vše jsou v architektuře sociologie, tak jak se konstituovala v 19. století, klíčové představy. Přitom v ní zaujímají stejně význačné místo jako ve freudovské psychologii. Spodobu vědecké aktivity s odhalováním iluzí lze v různých formách vystopovat v dílech Marxe, Durkheima, Webera nebo Pareta, u nichž jsou sociální iluze pojmenovávány různými termíny: ideologie, předsudky, reprezentace, přesvědčení, rezidua atd.⁷

⁶ Viz Latourovu analýzu („Postmodern? No Simply Amodern. Steps Towards an Anthropology of Science. An essay Review.” *Studies in the History and Philosophy of Science*, roč. 21, 1990, s. 145–171) knihy S. Shapina a S. Schaffera (*Leviathan and the air pump. Hobbes, Boyle and the experimental life*. Princeton: Princeton University Press 1985) věnované vynálezu laboratoře jako místa vyděleného z prostoru politických a teologických pří, ve kterém je možné vést spory pod dohledem pozorovatelných faktů, a tedy uniknout násilí a docházet shody pod vedením rozumu mimo dosah jakéhokoliv svévolného útlaku. B. Latour se na tento příklad zaměřuje z toho důvodu, že se v něm můžeme vrátit do historického momentu, ve kterém se vytváří dodnes platné dělení na politiku a vědu, dělení na to, co je na jedné straně věcí vazeb mezi lidmi, a to, co je na straně druhé záležitostí spojení mezi věcmi.

⁷ V pozadí teoretického paradigmatu, o které se opírá velké množství výzkumů realizovaných ve Francii mezi 60. a 80. léty, se často nachází kompromis Marxe s Durkheimem sjednaný prostřednictvím technik nějakého třetího původu. Ty byly ve své většině vypůjčeny od americké sociální psychologie meziválečného období (jako například techniky sociologických průzkumů). Durkheimismus si na konci 50. let obnovil svoji pozici ve francouzské sociologii prostřednictvím antropologie, především pak antropologie strukturalistické skrze dílo Clauda Lévi-Strausse. Co se týče významu přiznávaného „marxismu“, v té době vágního označení přibližně tolika různých konstrukcí, kolik existovalo interpretů, je samozřejmě nezbytné se zajímat o politické diskuse, které se v sociálních vědách pojí k silnému kontingentu komunistických intelektuálů. Proč Marx a Durkheim? Marx a Durkheim jsou často stavěni do protikladu kvůli tomu, že měl první

Připadá nám možné ukázat, že pozornost věnovaná iluzím člověka ve společnosti vychází z reflexe o náboženství. Odkrytí náboženské iluze totiž jako paradigma implicitně a pro ty, kteří se k němu uchýlili, nejčastěji také neuvědomovaně sloužilo při vstupu do těch nejbližších oblastí sociální aktivity. Od těch, které spadají do kompetence teorie poznání nebo teorie umění a jež mohly být jednoduše interpretovány aplikací Durkheimovy teorie náboženství,⁸ se toto paradigma postupně rozšiřovalo až na celek sociálního světa, který byl uchopen jako systém symbolických vztahů a jehož analýza se vyčerpávala ve chvíli, kdy byl odhalen jako reprezentace nebo jako věc přesvědčení. Pro tuto polemickou sociologii

zdůrazňovat konfliktní a druhý konsensuální rozměry sociálního řádu. Kniha P. Ansarta (*Marx et l'anarchisme*. Paris: PUF 1969) je velmi přínosná právě proto, že je v ní ukázáno, co všechno Marx dlužil novému pojetí *reality*, které se utvářelo na začátku 19. století ve Francii a jehož je Saint-Simonovo dílo jedním z prvních systematických výkladů. Proti dřívější filosofii, říká Saint-Simon, je třeba hledat reálné zákony společnosti chápané jako přírodní organismus. Tato pozitivistická extenze přirozeného práva staví proti „společenským zákonům vládců“ „přírodní zákony“ společnosti, jak později řekne Durkheim v onom velmi poučném textu, kterým je úvodní přednáška jeho Kurzu sociálních věd v Bordeaux z roku 1887 (*La science sociale et l'action*. Paris: PUF 1970). Vynález *Společnosti* jako svěbytného organismu, společnosti nezávislé na jednotlivcích, kteří ji skládají, najde během celého 19. století důležitou oporu ve statistice a zvláště pak v „průměru“ (Alain DESROSIÈRE, „Masses, individus, moyennes: la statistique sociale au XIXe siècle“. *Hermès*, 1988, č. 2, s. 41–66): Průměr, jehož hodnota nenáleží žádnému z prvků, má za úkol vytvořit empirický důkaz o existenci skupiny jako nadindividuální reality. Toto schéma, které je explicitně přítomné u Durkheima, přitom může být využito i u Marxe, alespoň pokud podáváme holistickou interpretaci jeho díla, máme-li se držet termínů L. Dumonta. Opíraje se o tyto dva autory dovoluje toto schéma vytvořit prostor odkrytí vymezený opozicí mezi infrastrukturou a nadstavbou. Na jedné straně poznání vědomého povrchu, který je povrchem artefaktů: právo, stát, přesvědčení, ideologie. Na straně druhé hluboká, skrytá, vědomí vnější skutečnost, jejíž způsob existence je srovnatelný s tím, jenž náleží živé skutečnosti podřízené jí vlastním zákonům. Její odkrytí, které předpokládá nezastavovat se u *a priori* podezřelých motivů lidí, vyžaduje uplatnění specifických metod a především metody statistické, která má za úkol odhalit objektivní pravidelnosti zastávající zde úlohu přírodních zákonů.

⁸ Émile DURKHEIM, *Elementární formy náboženského života*. Praha: OIKOYMENH 2002.

se tak vše stává věcí přesvědčení (*croyance*), anebo „jen přesvědčení“, což je také způsob jak říci, že přesvědčení není ničím, a tedy jak naznačit, přinejmenším implicitně a v nostalgickém duchu, že by mohlo nebo že by mělo existovat něco, co by bylo něčím více než pouhým zdáním. Odkrytí víry (*croyance*) se totiž pod hrozbou upadnutí do těžko obhajitelného nihilismu nemůže zcela vzdát opory v nějakém pevném bodě, v nějaké oproti iluzi opravdovější skutečnosti, na jejímž základě může být přesvědčení odhaleno právě jako přesvědčení, jako víra.⁹ Tímto pevným bodem je ze všeho nejdříve výzkumné pracoviště a věda, na které toto pracoviště stojí. V druhé řadě jsou to pak také objekty připoutané k osobám, objekty, s nimiž je nakládáno jako se symbolickými formami určenými k tomu, aby nesly identitu těchto osob. Prvním úkolem výzkumného pracoviště je tyto objekty rozpoznat a zachytit, neboť se o nich míní, že nejsou schopné klamat – to je to, co je odlišuje od lidí. Jejich objektivita, tj. jejich stabilita v bytí, jim znemožňuje libovolné přemísťování, a tedy i pokrytectví. Na rozdíl od lidí nejsou schopné sebeklamu. V této optice se lidé mohou

⁹ To je patrné například u Goffmana, především v jeho prvních pracích, v nichž zavádí hlavní koncepty (herec, publikum, představení, scéna, kulisy atd.), které mu umožní rozvinout jeho vidění světa jako „divadla“ a obnovit tak tradici, do které patří zejména francouzští moralisté 17. století (jakým byli La Rochefoucauld, La Bruyère a v některých ohledech Pascal). Ukazovat svět jako divadlo totiž také nezbytně znamená uplatňovat na něj strategii podezření (Luc BOLTANSKI, „Erving Goffman et le temps du soupçon“. *Informations sur les sciences sociales*, roč. 12, 1973, č. 3, s. 121–147) a odhalovat ho jako neautentický. Goffmanův aktér je neautentický i tehdy, když se nesnaží klamat nebo cokoliv zakrývat, rejstřík vyjádření má pro něj totiž oproti rejstříku jednání vždy navrch. To je velmi dobře patrné hlavně ve chvílích, kdy Goffman využívá Sartrových modelů, jakým je třeba „pozorný žáček, který si přeje být pozorný“ nebo neméně slavný svému konceptu konformní, až příliš konformní, „číšník v kavárně“ (*Všichni hrajeme divadlo. Sebeprezentace v každodenním životě*. Praha: Nakladatelství Studia Ypsilon 1999, s. 38, 73). Popis neautentického světa ale nemůže být proveden bez alespoň implicitní opory v ideálu autenticity, a tedy, v Goffmanově případě, adekvátnosti mezi „vnějším světem“, světem představení, a „vnitřním světem“, světem prožívaného zkušnosti (Jürgen HABERMAS, *Théorie de l'agir communicationnel*. Vol. 1. Paris: Fayard 1987, s. 106–110.), které by vůči sobě stály ve vztahu plné transparency.

vyzradit a vydat svoji pravdu právě v důsledku toho, že jsou k těmto objektům, které je vyjadřují a symbolizují, připoutáni.

Aby tedy sociolog svoji práci proti iluzím aktérů prosadil, bude se opírat o výzkumné pracoviště. Výzkumná zpráva, kterou sestavil, totiž není určena výhradně publiku složenému z jeho kolegů. Kdyby tomu tak bylo, stěží bychom mohli pochopit, v čem spočívá polemický aspekt jeho práce. Sociolog se také musí navracet do veřejného prostoru, ve kterém si mezi sebou aktéři řeší své rozepře, a to často postranními cestami, kupříkladu prostřednictvím státních institucí, které byly zadavatelem jeho práce, nebo skrze média, tisk, rozhlas, televizi atd. Ostatně právě z tohoto důvodu o sobě klasický sociolog může mluvit jako o „kritickém“ a přitom se dovolávat zároveň autority vědy a společenské užitečnosti. Idea kritiky navždy oddělené od těch, na které míří, kritiky navždy skryté, je idea kontradiktorická. Když je však výzkumná zpráva kritického sociologa navrácena veřejnému prostoru, dostává se, jak jsme měli možnost vidět, do konkurence s množstvím jiných zpráv, které jsou vytvářeny samotnými aktéry. Těmi jsou dopisy, letáky, svědecké výpovědi, pracovní výkazy, zápisy z jednání, „neformální“ rozhovory („já ti řeknu, co se vlastně stalo...“) atp., jak je lze nasbírat, když se má k jakémukoliv případu nashromáždit dokumentace. Výzkumná zpráva se tak velmi pravděpodobně stane jen další položkou celého spisu, příspěvkem k diskusi, zdrojem, ke kterému bude možné se vrátit, když bude potřeba posílit argumentaci a posunout spornou záležitost, jejímiž jsou aktéři účastníky, vpřed. Aby dokázali opodstatněnost své věci, budou se někteří z nich snažit opřít o objektivitu sociologovy výzkumné zprávy, kterou jí propůjčuje její původ ve vnějším výzkumném pracovišti. Jiní ji zase zavrhnou jako jednu z mnoha interpretací, přičemž se budou snažit prokázat její pokřivení způsobené nedostatečnou informovaností nebo „ideologickými“ či „politickými“ předsudky jejího autora. Sám kritický sociolog totiž nestojí mimo dosah kritiky, kterou staví proti aktérům. Jeho kolegové ji ostatně bez ustání obrací proti němu samému. Laboratoř není nikdy dost mocná a metoda dost

přísná na to, aby bylo vyloučeno veškeré riziko, že to bude tentokrát jeho protivník, kdo odkryje iluze autora a kdo ukáže, jak jsou tyto iluze „ve skutečnosti“ spojeny s nějakými skrytými zájmy. To poctivého a kritice otevřeného sociologa vede k tomu, že se v předem provedené sebeanalýze pokusí odhalit, co v něm mohlo zůstat z nevyřčených předpokladů, čímž se vystavuje nekonečné regresi v úsilí zbavit vlastní práci jakékoliv nečistoty. Mimochodem právě taková regrese byla velmi důležitá ve výše zmíněném pohybu, který sociologii navedl k přechodu od sociologie náboženských iluzí k sociologii literárního nebo uměleckého poznání a odtud dále k sociologii vědy, sociologii humanitních věd a sociologii samotné sociologie.

Když ale porovnáme zprávy vědců se zprávami aktérů, když se přitom snažíme co nejvíce oddálit dispositivy, často rétorické nebo stylistické, které mezi těmito dvěma typy textů udržují asymetrii, nemůžeme si nevšimnout jejich podobnosti, a to co do formy i obsahu. Zprávy aktérů v sobě stejně jako výzkumné zprávy nesou nárok na platnost a tento nárok opírají o taktiky rozvíjené za účelem nalezení důkazů. Oba druhy těchto textů nabízejí různé interpretace, předkládají argumenty, odkrývají fakta tím, že s ohledem na daný případ vybírají, čemu by měla být nezbytně věnována pozornost nebo co naopak může být zavrženo jako nedůležité. V obou případech jsou vyvraceny námitky, jsou nabízena ospravedlnění jednání, sahá se ke kritice atd. Dále si také všimneme toho, že se ve své podstatě vysvětlení, která nabízejí aktéři, nijak radikálně neliší od těch, která poskytují sociologové.¹⁰ Rozdíl mezi nimi je zde méně zřejmý, než jak tomu je v tzv. „přírodních“ vědách, neboť v těch se vědci dovolávají vysvětlení, která prostřednictvím introspekce nebo běžné zkušenosti nejsou dostupná, jak tomu je třeba v případě výkladu pohyblivosti vnitřních orgánů v těle. V řádu sociálního naproti tomu realita, jak ji znají aktéři, a ta, kterou odkrývají výzkumníci, nejsou dvěma sobě navzájem neproniknu-

¹⁰ Srov. Alain CICOUREL, *La sociologie cognitive*. Paris: PUF 1979, s. 51.

telnými světy.¹¹ Je tak možné ukázat, že lze s mnoha specialisty vytvořenými sociálními teoriemi zacházet jako s kompetenčními modely aktérů v tom smyslu, že ve svém úsilí o koherenci a vysvětlení tito specialisté do systematické formy přepracovávají konstrukce, které se nacházejí v pozadí argumentů uplatňovaných aktéry ve chvíli, kdy mají popsat situace, v nichž

¹¹ Vztahy mezi vědeckými konstrukcemi vytvářenými sociologií a schopností (*compétence*), kterou běžní lidé využívají k orientaci v sociálním světě, byly jasně popsány experimentálním výzkumem vedeným mezi léty 1980 a 1983 ve spolupráci s L. Thévenotem. V něm šlo o to prostřednictvím celé řady testů a her pochopit nejprve schopnost lidí provádět třídění, když dostali za úkol rozřadit formuláře ze sčítání lidu, ve kterých byly kromě povolání uvedeny také další informace, například pohlaví, věk nebo vzdělání, dále jejich schopnost dosáhnout prostřednictvím vyjednávání shody na profesní taxonomii, která by byla pro všechny přijatelná, a tedy všemi považovaná za platnou ve vsí obecnosti, a konečně jejich schopnost odhalit zaměstnání nějakého člověka například na základě informací o jeho kulturních aktivitách, o jeho životním rytmu nebo o věcech, které vlastní. Šlo tedy o to prozkoumat kognitivní strom nejpravděpodobnějších spojení (Luc BOLTANSKI – Laurent THÉVENOT, „Finding one's way in social space: a study based on games“. *Social science information*, roč. 22, 1983, č. 4–5, s. 631–680). Analýza výsledků těchto cvičení ukázala rozšíření a relevanci sociálních a zejména pak socioprofesionálních klasifikací u ne-specialistů, přičemž se jedná o tytéž klasifikace, které užívají jak velké organizace produkující statistiky, s INSEE [francouzský statistický úřad – pozn. překl.] na prvním místě, tak také sociologie. Dále byla ukázána schopnost lidí provádět tentýž druh indukce, který vede sociologické poznání sociálního světa, když si sociologie klade za cíl propojit jednání pokládaná za nahodilá s charakteristikami, jež jsou považované za stabilnější nebo za trvaleji spojené s identitou jednotlivců, jak je tomu v případě zaměstnání. Z těchto výsledků samozřejmě nelze dovozovat, že by běžní lidé schopnosti tohoto typu (které lze vidět v sousedství s deterministickou sociologií) využívali ve všech situacích, do kterých přijdou. Je možné říci jenom to, že ve speciálních podmínkách experimentální situace jsou tito lidé ve většině případů naprosto schopni takovou schopnost rozvinout, i když každý v jiné míře. Tyto nerovnosti ve schopnosti uplatnit deterministické schéma se zdají být závislé především na míře, v jaké jsou lidé kvůli praktickému zvládnutí jejich prostředí a za účelem vytváření předpovědí budoucnosti nuceni rozvíjet interpretace týkající se lidí z jejich okolí a především stran těch, na kterých přímo závisí, namísto toho, aby se spokojili s oporou, kterou poskytují běžná pravidla a zvyklosti. To je bezpochyby případ těch lidí, kteří se často nacházejí v situacích, v nichž se dostávají do přímé závislosti na druhých, a tedy v situacích domácího života, což je často případ žen (coby manželky, sekretářky atd.).

se nacházejí, motivy svého jednání nebo motivy jednání ostatních. Co víc, návrat výzkumných zpráv do diskusí ve veřejném prostoru poskytuje aktérům zdroje, u nichž může být prokázán bezprostředně sociologický původ.¹² Tento pohyb zpětného přivlastnění může být zachycen v samotném průběhu práce v terénu. Výzkum aktivit kritiky a ospravedlnění vedený C. Lafayeovou v úřadech a službách jednoho středně velkého města na severu Francie tak například dovolil vypořádat velké množství argumentů, které se přímo opíraly o kritické zdroje, za nimiž stojí sociální vědy nebo obecněji vědy o člověku. Když se lidé snaží pochopit příčiny nespravedlnosti, jež jsou podle jejich vlastního mínění obětí, vytvářejí za tím účelem interpretace, ve kterých využívají pojmů s původem v psychoanalýze („je polymorfně perverzní“), v sociologii („je to závistivý maloměšťák“, „buržoa, kterému jde jen o to, aby se lišil“ atp.), anebo také sahají ke konceptům, jako jsou „zájem“, „moc“, „vztah síly“, a využívají jich způsobem, který před jejich zpracováním moderními sociálními vědami nebyl dostupný.¹³ Sociální vědy, a obzvláště ve své nejsoučasnější podobě, opravdu přispěly k rozšíření reprezentace světa, ve kterém je možné interpretovat jakékoliv chování lidí, protože to je přece vždycky orientováno k uspokojení partikulárních zájmů, ze kterých je tím nejběžnějším snaha o získání moci („to jsou všechno mocenské záležitosti“). Odtud pak představa, že mohou být veškeré mezilidské vztahy redukovány na „vztahy síly“ mezi

¹² Protože jsme o prostředí vedoucích pracovníků nic nevěděli, vydali jsme se na začátku našeho výzkumu, který se na ně zaměřoval, pro informace za lidmi na těch správných místech (za odboráři, za vedoucími osobních oddělení, za funkcionáři asociací), které jsme navštívili coby „domorodé informátory“. Jenomže tito tak málo exotičtí domorodci nám vraceli naše otázky, odkazovali nás na náš vlastní obor a divili se přitom, že se jich ptáme, jich laiků, na věci, které už považovali za vyřešené tím nebo oním sociologem, jehož práce věnované „vedoucím pracovníkům“, „třídám“ nebo „sociální strukturu“ četli. Často je znali lépe než my sami.

¹³ Claudette LAFAYE, „Situations tendues et sens ordinaires de la justice au sein d'une administration municipale“. *Revue française de sociologie*, roč. 31, 1990, č. 2, s. 199–223.

těmi, kteří moc mají, a těmi, kteří moc postrádají. Tento univerzální klíč nejen že dovoluje snižovat každé jednání zdůvodňované obecným zájmem tím, že jsou za ním vždy odkryty nějaké zájmy, ale v krajních případech také umožňuje dovolávat se ve jménu realismu práva na takové jednání, v kterém se směřuje hledání spravedlnosti za zisk moci a které by bez opory odkazu k přirozeným zákonům společnosti, jak je odhalily sociální vědy, bylo okamžitě napadeno jako cynické a nesprávné.¹⁴

Z toho všeho je dobře vidět, jak těžké je až do konce dovést hypotézu o sociálním nevědomí, o radikální diskontinuitě mezi vědomým uchopením světa a skutečnostmi sociálního světa, v němž lidé žijí. Přitom hypotéza nevědomí představovala jednu z nejdůležitějších složek paradigmatu, které v sociologii a obecněji v sociálních vědách ve Francii v posledních třiceti letech převládalo. Právě hypotéza nevědomí, aniž byla opravdu teoreticky zformulována (s výjimkou psychologie), byla v 60. letech sjednocujícím principem humanitních věd. Tento princip, třebaže

¹⁴ Tak dnes například tvůrci reklam vynikají ve schopnosti vybrat k oslavě toho či onoho produktu takové herce, kteří se k němu hodí, tj. spárovat cílovou skupinu, které je produkt určen, s tělesnými *hexis* nadefinovanými podle sociálními vědami uznaných a prozkoumaných skupin, jakými jsou sociální třídy, skupiny charakterizované typem zaměstnání, vyznáním, atp. Tato schopnost vytvořit stylizované reprezentace sociálních typů, která byla dříve výsadou naturalistických romanopisců, by jistě nebyla v její současné podobě možná bez vyučení, které specialisté na „komunikaci“ a média získali díky svým častým stykům se sociálními vědami a díky rozšíření nové formy charakterologie založené spíše na sociologii než na psychologii. Tento ironický obraz světa, který je ve své nejpřímější aktualitě uchopen reklamou a médii obecně, přispívá sám o sobě k rozšíření kritického postoje. Jestliže lze kritickou pozici v její nejširší definici chápat jako pozici vnějšku, díky které je možné se vyvázat ze světa a pozorovat jej očima cizince, vytváří stylizovaná reprodukce takto polapených fragmentů světa efekt odloučení, vzdálení se a ironizace. Kritika je tak zároveň rozvíjena, to když se ukazuje, že jí v principu nic nemůže a ani nemá uniknout („nic není svaté“), i neutralizována, když je navedena k relativizaci, totiž když je zdůrazňována její schopnost obrátit se proti sobě samé jednoduchou záměnou mezi všemi možnými a rovnocennými úhly pohledu.

v různých podobách,¹⁵ představoval úhelny kámen lingvistiky, etnologie, sociologie a v jistém smyslu také historie, tak jak se vyvinula ve škole *Annales*. Jak známo, historici *Annales* se při současném odkazu k marxismu a k durkheimismu distancovali od tzv. událostní či jen politické historie, a to ve prospěch „longue durée“, které k odhalení hlubokých významo-

¹⁵ Pojem nevědomí v 60. letech sjednocuje vědy o člověku. Jde o klíčový koncept pro antropologii, která si jej vypůjčuje od saussurovské lingvistiky („etnologie čerpá svou originalitu z nevědomé povahy kolektivních jevů“; viz Claude LÉVI-STRAUSS, *Strukturální antropologie*. Praha: Argo 2006, s. 30), pro sociologii („nevědomé přijaté předpoklady, na kterých vyrůstá „předpojatost“ „spontánní sociologie“; viz Pierre BOURDIEU – Jean-Claude CHAMBOREDON – Jean-Claude PASSERON, *Le métier de sociologue*. Paris: Mouton 1968, s. 37) a pro historii, v níž se odráží v protikladu mezi „událostní historií“, která „zapisuje den po dni takzvanou historií světa, jak se utváří“, a „historií longue durée“ nebo „strukturální historií“ (viz Ferdinand BRAUDEL, *Écrits sur l'histoire*. Paris: Flammarion 1969, s. 112–114). Vazby mezi disciplínami, které byly tímto mnohým užitím slova „nevědomí“ vytvořeny, se ukázaly být dosti silnými i přesto, že nejčastěji spočívaly na nedorozumění. Mluví-li se o nevědomých nebo „nikoliv vědomých“ objektech, pak se tím může podle více či méně silného užití těchto slov označovat 1. existence nějakého potlačení svázaného se zákazy nebo s cenzurou a) ve smyslu psychoanalýzy nebo také b) ve slabším významu, v jakém se v sociologii mluví o „nevědomých zájmech“; 2. nemožnost pro aktéry dosáhnout na skutečný smysl jejich jednání z toho důvodu, že jednají v závislosti na silách, které je přesahují. Tento druhý smysl, který vždy nějak odkazuje ke svévolným objektivním silám, je sám přijímán různě podle toho, zda celek, do něhož individuální jednání spadá a který mu v důsledku toho poskytuje skrytý smysl, je nebo není charakterizován nějakou časovostí: a) volná ruka trhu (bez časovosti), b) dějiny chápané skrze nějaké eschatologické směřování, např. dějinný soud (časová jednota), nebo c) společnost (která může být chápána v obou dimenzích, ať už to je nebo není specifikováno). Mluvit o nevědomých či „nikoliv vědomých“ objektech může dále označovat 3. nemožnost pro aktéry znát nějaké předměty, ke kterým může mít přístup výzkumník, a to z toho důvodu, že jsou neschopni celkového náhledu, a) protože je daný objekt příliš velký (například „sociální struktura“), nebo proto, b) že se nacházejí v praktické rovině a že se nemohou od jednání odtrhnout tak, aby na ně mohli nahlédnout a zvenčí uchopit (v těchto dvou případech jsme, zdá se nám, blízko toho, co chce říci lingvistika, když mluví o „nevědomém“ jazyce); 4. skutečnost, že – jak praví P. Ricoeur (*Du texte à l'action*. Paris: Seuil 1986, s. 285) – „kdokoliv něco dělá, vytváří nechtěné důsledky, jeho úkony tedy unikají jeho pozornosti a rozvíjejí vlastní logiku“ (mluvit tak například o „nezamýšlených důsledcích“ kombinuje tento smysl se smyslem 2a).

vých orientací skrytých za událostmi považovanými za akcidenty („malé dějiny“) vyžaduje konstrukci statistických řad, nebo také ve prospěch „dějin mentalit“, které historický výzkum směřují, jak sám název napovídá, k odkrývání mentálních a do značné míry nevědomých struktur charakteristických pro obyvatele jedné společnosti nebo epochy. A přece, kdyby lidé obývali svět přijímaný jako samozřejmý, kdyby byli tvarováni a ovládáni silami, které by na ně doléhaly bez jejich vědomí, nemohli bychom porozumět ani nanejvýš problematické povaze sociálního prostředí, která je prozrazována permanentním neklidem lidí stran spravedlnosti, ani samotné možnosti pochybností nebo kritiky.

Nejde nám o to otevřít zde nějaký proces s kritikou. Kritický sociolog má plné právo angažovat se v politických a sociálních sporech, často je to i jeho povinností. Nic by nebylo našim názorům cizejší než postoj, který by spočíval v denunciaci denunciace, třeba ve jménu úcty k vědecké čistotě a ještě méně ve jménu sakralizace hodnot, jež by měla umožnit odmítnutí sociologické kritiky na podporu etického relativismu. V tomto ohledu přijímáme za vlastní argumenty rozpracované Bruno Latourem v jeho *Irréductions*. Jsme ostražití před „čistotou“, ať už to má být čistota vědecká nebo etická, před tímto „vitriolem duše“, jak Latour říká, citujíc Tourniera.¹⁶ Daleci toho vyčítat kritickému sociologovi jeho angažovanost, vytýkáme mu, že ji nedovádí až do konce. Zejména ve Francii se totiž kritická sociologie posledních třiceti let uvázala především k problému sociálních nerovností, tedy k nerovnostem mezi občany národního státu, kdy je termín společnost často používán, jako je to mimořádně patrné u Durkheima, coby synonymum pro „zemi“, „národ“ nebo „stát“. Ve výpovědi mohou být tyto různé výrazy zaměňovány jedny za druhé, aniž by většinou docházelo k modifikaci smyslu. S oporou ve statistice kritická sociologie v mnohých studiích, které byly často financované státními orgány spojenými s Plánováním, odhalila nerovnosti rozdělení veřejných

¹⁶ Srov. Bruno LATOUR, *Les microbes guerre et paix, suivi de Irréductions*. Paris: A. M. Métaillé 1984, s. 171.

statků, jakými jsou například vzdělání nebo zdravotní péče, a zejména pak statků trvalé spotřeby a vybavenosti.¹⁷ V tomto smyslu může být tato sociologie považována za sociologii spravedlnosti. Stejně jako my umísťuje otázku spravedlnosti do středu svého tázání, přičemž k ní přistupuje v jejím vztahu ke státu a uchopuje ji tak jako problém politické sociologie. Nerovnosti, které popisuje jako nespravedlnosti, ale odkrývá, aniž by vyjasnila pozici spravedlnosti, ze které mohou být tyto nerovnosti právě jako nespravedlnosti definovány.

Co jsme řekli o denunciaci nespravedlnosti, ke které se běžní lidé uchylují, neplatí ve skutečnosti pro sociology o nic méně. Odkrytí nespravedlnosti, tedy nějakého rozdělení materiálních nebo nemateriálních statků, které nerespektuje legitimní řád velikosti (*ordre de grandeur*) mezi lidmi, by mohlo vést k obnažení principu spravedlnosti, na který je kritika navázána, a k projasnění definice toho, co dělá hodnotu věcí a lidí, která denunciaci podpírá. Vlastní vědeckost může kritická sociologie posílit tím, že svoji implicitní hodnotovou stupnici vyjasní. Nejčastěji se ale kritická sociologie do kritiky nerovností pouští, aniž by explicitně zkonstruovala normu spravedlnosti, která by jí pomohla tuto její kritiku ospravedlnit. Činí tak jménem odlišení soudů reality od hodnotových soudů, které často zaštiťuje autoritou Maxe Webera a které zcela jistě představuje jedno z nejméně zpochybňovaných dogmat praktické epistemologie v sociologii. Aby mohla současně bránit svůj odstup od hodnot, který je uznáním jejich relativity, a legitimitu vlastní kritičnosti, tvrdí o sobě sociologie ve chvíli, kdy si uvědomuje napětí mezi těmito dvěma nároky, že nedělá nic jiného, než že proti diskursu, který společnost sama o sobě vytváří, a proti společností deklarovaným *ideálům* staví „skutečnosti“ odkrývané vědou, a to aniž by se vyjadřovala ke spravedlnosti. Tato pozice je ale těžko obhajitelná, neboť samotný popis nerovností způsobuje efekt selekce a de-

¹⁷ Srov. Alain DESROSIÈRE, „Les spécificités de la statistique publique en France: une mise en perspective historique“. *Documents INSEE*, 54 s.

terminace a nese v sobě neurčitou a implicitní definici toho, jak by měla rovnost vypadat.

Význam této distinkce, která se skrývá v soudu sociologie o sobě samé, by nicméně neměl být podceňován. Obecně vzato slouží k rozlišení mezi tím, co přináší k vědě, a tím, co jí uniká, k rozlišení mezi vědou a tradicí a ještě přesněji mezi sociální vědou a sociální filosofií. O tom, kdo říká, jak má společnost vypadat, aby mohla být označena za spravedlivou, o tom, kdo se snaží spravedlivou a harmonickou pospolitost navrhnout, řekne moderní a na vědeckost aspirující sociolog, že dělá sociální filosofii, čímž je vědecká hodnota jeho práce diskvalifikována. Například v Durkheimově díle tak můžeme mít chuť oddělit sociálně-filosofické texty od textů sociálně-vědních, položit na jednu stranu ty četné texty, které mluví o štěstí a podmínkách šťastného sociálního života, a na stranu druhou texty, které mluví jazykem zákonů a metody. S těmi prvními pak bude nakládáno jako s předměty sociologie, konkrétněji pak sociologie poznání. Bude usilováno o jejich interpretaci s odkazy na přesvědčení, zájmy a původ jejich autora nebo také s ohledem na dobový „historický kontext“. Jednoduše řečeno, tyto texty budou spojovány s nahodilostí. Druhá skupina bude považována za pevné, pozitivní, nutné poznání, které bude uznáno za dosud platné a schopné orientovat současný výzkum. A přitom je takové rozdělení nemožné. V Durkheimově případě to lze lehce ukázat, i ta nejpřísnější a zdánlivě od starostí praktického rozumu nejvzdálenější pravidla metody mají svůj smysl jedině tehdy, když jsou vztažena k Durkheimově konstrukci podmínek sociální spravedlnosti a ještě hlouběji k Durkheimově antropologii. Kritická sociologie musí na rozlišení faktů a hodnot klást důraz proto, aby mimo dosah jakéhokoliv kritického výpadu, včetně toho jejího, udržela nějaký ostrůvek positivity, o který by mohla opřít svoji ambici radikálního odhalení. Jenomže právě touto ambicí se podobá politické filosofii, od které se snaží odlišit. Je tomu tak proto, neboť kritické operace, na něž si činí monopolistický nárok, a operace ospravedlnění, které v jejich očích diskvalifikují politickou fi-

losofii, jsou jen dvěma způsoby výkonu stejné kompetence souzení. Nejde však o žádnou výsadu filosofa nebo sociologa, stejná schopnost je neustále užívána samotnými aktéry. A právě tuto neustálou práci konstrukce zdůvodnění, ve smyslu v jakém mluvíme o „dobrých důvodech“, když chceme ospravedlnit něčí jednání, a zpochybnění ve smyslu kritiky, není kritická sociologie schopna ze své opevněné pozice, do které se uzavřela, jako svůj předmět uchopit.

Sociologie kritické společnosti

Z perspektivy, která je kritické sociologii vlastní, nemohou být kritické operace realizované aktéry jako předmět analýzy vůbec uchopeny. Přitom jde o něco zásadního, pokud chceme porozumět našim společnostem, které je možné definovat jako *společnosti kritické* v tom smyslu, že aktéři disponují schopností kritiky, že mají přístup k jejím prostředkům (*resources critiques*), ačkoliv tento přístup bezpochyby není rovný, a že tyto kritické prostředky téměř neustále uplatňují v běžném běhu jejich sociálního života.¹⁸ Patříme ke společnosti, ve které jsou kritické operace a operace ospravedlnění, jež jsou kvůli nutnosti na kritiku odpovídat nebo jí předcházet nezbytné, neustálé. Nechceme zde poukazovat jen na velké veřejné kauzy, na denunziace formulované institucemi politické reprezentace a vyvedené na veřejnost prostřednictvím tisku nebo jiných médií, ale také na celé to množství obvinění z nespravedlnosti, která se přenášejí z osoby na osobu na veřejných místech, na pracovištích a v kancelářích, na chodbách a v jídelnách. K zaslechnutí tohoto neustálého šelestění, které svědčí o rozhořčení, o utrpení a také o znepokojení vyvolaném pocitem nespravedlivosti a které odhaluje schopnost lidí uplatňovat svůj smysl pro rovnost, stačí jen nastražit pozornost. V těchto každodenních situacích

¹⁸ Komparativní analýza prostředků kritiky, které jsou v různých typech společností k dispozici, a forem kritiky, kterou jsou těmito společnostem vlastní, by se mohla stát společným zájmem sociologie, antropologie a historie.

je sociální svět bez ustání vystavován zpochybněním, která tak, jak odkrývají nespravedlnost, žádají nápravu.

Jak tato zpochybnění studovat? Zřídit si k nim přístup znamená změnit pozici, ze které se k našemu předmětu přibližujeme. Především to znamená vzdát se chuti mít o aktérech poslední slovo sepsáním a prosazením silnější zprávy, než jakou jsou oni sami schopni vyprodukovat. Znamená to tedy vzdát se způsobu, jakým klasická sociologie chápala asymetrii mezi výzkumníkem a aktéry. Pro vytvoření takové adekvátní výzkumné pozice přitom nestačí, aby výzkumník odložil svoji pýchu, aby se přestal dovolávat legitimacy vědy, nestačí se pustit do participativních výzkumů, nestačí vzít na vědomí, že je výzkumník do svého výzkumného předmětu vždy vtažen, a ani zaujetí nějakého stanoviska uvnitř dispositivu, který je předmětem výzkumu, není dostatečné. Tohle všechno se s pozicí kritické sociologie nijak nerozchází, je to jen cesta, jak se vrátit k péči o svoji etickou účast a jak z ní učinit metodologický imperativ. K tomu, abychom přešli od kritické sociologie k sociologii kritiky, nepotřebujeme více a více interiority, ale naopak stále více exteriority. Je to totiž nakonec pozice vně, co kritiku definuje. Kritizovat znamená vystoupit z logiky jednání a dosáhnout tak vnějšího postavení, ze kterého může být jednání posuzováno z jiného úhlu, trochu jako tomu může být u lidí, kteří na večírku, kde se všichni nechají strhnout pitím a tancem, zůstávají v rohu sálu a přitom si, aniž by se nechali svěst okolním veselím, myslí své. Proto v modelu *Les économies de la grandeur*, kde antropologie činí z kritické schopnosti kritérium rozlišení mezi osobami (*personnes*) a ostatními, zakládáme možnost kritiky na existenci několika *cités*, které umožňují se z přítomné situace vyvázat. Opora v principu spravedlnosti, který náleží k jinému *cité*, totiž umožňuje uniknout tomu modelu spravedlnosti, na kterém závisí situace, v níž jsme zaangażováni.

Abychom tedy mohli studovat kritiky aktérů a aby se mohla stát kritická společnost předmětem našeho výzkumu, musíme si zřídit exterioritu o jeden řád vyšší, než je ta, se kterou se spokojuje kritická sociologie. Zna-

mená to tedy, že se nezříkáme ani podpory, kterou představuje výzkumné pracoviště, ani asymetrie mezi výzkumníkem a aktérem, která rozhodně není zrušena, jakkoliv se nyní uplatňuje v jiné formě. Tím nejdůležitějším bude v našem přístupu pokus o co možná nejkompletnější rekonstrukci kritického prostoru, ve kterém jsou spory rozehrávány a ve kterém probíhají. Náš přístup může být v tomto smyslu spojován s obecnějším hnutím, které je často přičítáno „obratu k jazyku“ a které zasáhlo sociální vědy v jejich celku. Pro oblast sociologie a zvláště pak pro oblast teorie jednání je lze charakterizovat, jak to činí N. Dodier, přechodem od „sociologie jednjícího“ (*sociologie de l'agent*) k „sociologii překladu“ (*sociologie de la traduction*).¹⁹ Ta namísto toho, aby jednjícího definovala pomocí jeho trvalých atributů, aby jej vybavovala zájmy a do těla vepsanými dispozicemi, které jsou schopny vyvolat objektivní a nevědomé intence, namísto toho, aby si kladla za cíl vysvětlit jednání těchto lidí ve chvíli, kdy se střetávají s vnějšími překážkami, místo toho tedy sociologie překladu ukazuje, jak aktéři o svém jednání mluví nebo, abychom se vyjádřili slovy P. Ricoeura, jak spřádají „dějovou zápletku“.²⁰ Využijme na chvíli toto paradigma, jakkoliv se od něj budeme muset později vzdálit, abychom se nenechali uzavřít do sociologie, která by v sociálním světě rozpoznávala jen to, co spadá do řádu diskursu. Od tohoto paradigmatu se přesněji řečeno budeme muset odklonit jednak proto, abychom v našem analytickém rámci mohli přihlížet k věcem a k jejich významu pro průběh sociálních aktivit, ale také abychom naše zkoumání mohli otevřít těm druhům vztahů mezi lidmi, jejichž zvláštností je právě to, že jsou ve svědectvích aktérů jen velmi těžko vyjádřitelné. Toto paradigma, kterým musíme projít, si tedy od nás a naší terénní práce bude žádat, abychom nashromáždili co největší počet možných zpráv vytvořených samotnými aktéry. Práce soci-

¹⁹ Srov. Nicolas DODIER, „Les ressources collectives de traduction de l'action“. Příspěvek přednesený při příležitosti *Journées annuelles de la Société française de sociologie*, „Action collective et mouvements sociaux“, 29. a 30. září 1989, Paříž.

²⁰ Srov. Paul RICOEUR, *Čas a vyprávění I*. Praha: OIKOYMENH 2000.

ologa kritiky je v tomto srovnatelná s prací vyšetřujícího soudce, který by donekonečna odkládal moment uzavření případu, tedy tu chvíli, ve které by on sám, opíraje se o nashromážděné důkazy nebo o své „vnitřní přesvědčení“, tj. o svoji schopnost syntetických soudů,²¹ poskytl definitivní zprávu o případu takovým způsobem, že by byl uzavřen sám sebou díky jeho zhuštění v příběhu, který „by k porozumění smyslu zaznamenaných jednání nevyžadoval žádné doplňující informace.“²² Sociolog kritiky stejně jako soudce vede proces, při kterém sbírá a zaznamenává svědectví aktérů. Jeho výzkumná zpráva je ze všeho nejprve protokolem o těchto záznamech, je zprávou o zprávách. Nutí se totiž k tomu následovat aktéry v co nejtěsnějším souběhu s jejich interpretačním výkonem, přičemž si razí cestu napříč zprávami, které tito aktéři poskytli. Argumenty a důkazy, které přinášejí, bere ovšem se vši vážností. Nesnaží se je redukovat nebo diskvalifikovat tím, že by proti nim stavěl silnější interpretace, a všímá si toho, jakým způsobem svá svědectví konstruují sami aktéři. Tyto jejich zprávy se snaží o objektivitu a o obecnost, když rozlišují mezi tím, co v kontextu daného případu může být považováno za důležité, a tím, od čeho je možné odhlédnout jako od nahodilosti. V této práci zjednodušení, kterou vykonávají sami aktéři, jde stejně jako v práci sociologa o konstrukci reality, která by svoji sílu získávala tím, jak by „zakoušela pevnost a koherenci materiálních situací.“²³ V obou případech jde o vylíčení, o zformování²⁴ této reality v nějakém výkazu, který by byl uspokojivý v tom smyslu, že by dokázal najít rovnováhu mezi krátkou a nekonzistentní výpovědí na jedné straně a co do sítě vztahů tak hustým, že neinterpretovatelným vyprávěním na straně druhé. Sociolog se tak vzdává založení své interpretace na

²¹ Srov. DODIER, „Les ressources collectives de traduction de l'action“.

²² Srov. Francis CHATEAURAYNAUD, *Les affaires de faute professionnelle. Des figures de défaillance et des formes de jugement dans les situations de travail et devant les tribunaux*. Disertační práce, EHESS, 1989, s. VIII.

²³ *Ibid.*, s. X.

²⁴ Srov. Laurent THÉVENOT, „Les investissements de forme“. *Conventions économiques*, Paris: PUF, Cahiers du CEE 1986, s. 21–71.

nějaké pevné formě (řádu toho, co klasičtí sociologové nazývají „sociální strukturou“), kterou by zkonstruoval díky jemu dostupným zvláštním zdrojům, a nechává se namísto toho vést pevnými formami, které se objevují ve výkazech aktérů.

Jak jsme ale již řekli, tohle všechno ještě neznamená, že by se sociolog vzdával opory, kterou představuje výzkumné pracoviště, nebo že by zrušil asymetrii mezi svojí pozicí a pozicí aktérů. Je tomu tak především ze dvou důvodů. Za prvé, sociolog coby ve vztahu k danému případu externí profesionál, který má k dispozici větší množství zdrojů než kterýkoliv z jednotlivých aktérů, a který má také čas, neboť na něj netlačí naléhavost soudit, může nashromádit takové množství zpráv, jaké žádný z jednotlivých aktérů není s to získat, ačkoliv každý z nich může vědět o svědectvích (například telefonní hovory), ke kterým sociolog nebude mít nikdy přístup. Přelíčení, které takto zinscenuje, je tak přelíčením imaginárním, které nemá žádnou šanci na to, aby se v identické podobě realizovalo také ve skutečnosti. Analýza způsobů, jakými se aktéři na proces připravují – kupříkladu obrovská práce selekce a úprav, jakou si žádá prezentace nějakého sporného případu ze strany odborářů²⁵ – ukazuje, že svědectví, která se sociologovi kritiky daří k sobě přiblížit – například nějaké nařízení ředitelství a soukromé rozhovory lidí během jídla – mají jen malou šanci se jako taková a současně objevit na scéně v prostoru diskuse. Protože sociolog kritiky nijak *a priori* neuzavírá seznam přijatých zpráv, potýká se s palčivým problémem, kde své pátrání ukončit. V jakou chvíli se má rozhodnout, že už toho ví dost na to, aby mohl poskytnout uspokojivý obraz aktéry provedených kritických operací, a tedy že už může ukončit své pátrání, když ví, že nikdy nebude moci nashromádit všechna možná svědectví a že si nikdy nebude moci zřídit přístup například k telefonickým

²⁵ Philippe CORCUFF, „Sécurité et expertise psychologique dans les chemins de fer“. In: BOLTANSKI, L. – THÉVENOT, L. (dir.), *Justesse et justice dans le travail*. Paris: PUF, Cahiers du CEE 1989.

konverzacím mezi protagonisty, ke kterým došlo za jeho nepřítomnosti a bez jeho vědomí?

Za druhé, výpovědi obsažené ve zprávách aktérů jsou často rychlé a lakonické. Sociolog s nimi nemůže zacházet, aniž by je osvětlil. Jakkoliv se sociolog kritiky zbavil zvyku stavět proti interpretacím aktérů nějakou silnější interpretaci, nemůže se obejít bez analýzy, která by ozřejmila a vyjasnila vyjádření aktérů, tzn., která by ověřila míru jejich nahodilosti tím, že by přezkoumala jejich schopnost propojení s nějakými stabilnějšími prvky. Jedná se o poznámky jen tak mimochodem, křehké a bezvýznamné, jak lidé říkají, když se snaží své výpovědi *relativizovat*, nebo jde o prohlášení, která jsou řečena „pevně“, tedy taková, která v sobě nesou nárok na konzistenci a obecnost? Pokud chceme být koherentní s naším analytickým rámcem, pak takové výpovědi nemůžeme chtít prověřit tím, že bychom je zkřížili s nějakými stálými prvky, které odpovídají jednou provždy vepsaným vlastnostem lidí. Něco takového bylo možné učinit v sociologiích, ve kterých se o výpovědích stejně jako o jednáních uvažuje jen jako o znameních a stopách odkazujících k hlouběji skrytým vlastnostem definovaným s ohledem na kartografii „sociální struktury“. Abychom výpovědi lidí mohli projasnit, musíme je nechat projít zkouškou konfrontace se stabilitou nějakého jiného řádu. To přesněji řečeno znamená navrátit se ke konvencím, které zajišťují srozumitelnost a přijatelnost těchto výpovědí pro nějaké neurčité množství jiných aktérů. Ono projasnění v tomto případě spočívá v rozvinutí – řečeno s etnometodologií – všech *atd.*, které by každý ze zúčastněných mohl z výpovědi získat, když by se sám za sebe zamyslel a přitom setrval v daném sémantickém prostoru,²⁶ anebo také

²⁶ Tato možnost je závislá především na schopnosti badatele osvobodit se od tlaku času, který doléhá na mluvené slovo, protože pokud „promluva vyjadřuje vztahy, vyjadřuje jich jen málo, neboť se odvíjí v čase“ (Simone WEIL, *Écrits de Londres*. Paris: Gallimard 1957, s. 32). Jazyk je operativní a překonává toto omezení časem díky tomu, že se mluvčí mohou opřít o společné konvence. Právě na ně se vědec na rozdíl od toho, kdo zrovna mluví, zaměřuje jako na svůj předmět. Aby učinil

ve „vyčerpání celé série *protože*“ – jak říká P. Ricoeur²⁷ – tedy v návratu skrze argumentační řetězec až k výpovědím vysokého stupně obecnosti ve smyslu přijatelnosti pro blíže neurčené aktéry a validity bez ohledu na nahodilé dimenze dané situace. Spolu s takovým objasněním se objevuje větší množství vztahů, než jaké obsahuje výpověď. Aby mohlo být něco takového provedeno, je potřeba nějakých modelů, které by obecné výpovědi stvrzovaly, které by přitom explicitně reprezentovaly konvence, na nichž tyto obecné výpovědi stojí, a se kterými by bylo možné konfrontovat výpovědi nashromážděné empirickou cestou.²⁸ Právě v tomto smyslu zde můžeme mluvit o analytické sociologii. Analytická práce, která je v některých ohledech srovnatelná s prací analytické filosofie, zde hlavně míří k uchopení toho, co je implicitní a s čím se aktér může jako s takovým spokojovat, a to za účelem zformulování hypotéz o kategoriích, které tento aktér uplatňuje v orientaci svého jednání. Klade si také za cíl „popsat velmi komplexní logické fungování, které koncepty vykazují v každodenním životě.“²⁹ Naše úsilí se tímto přibližuje k „deskriptivní metafyzice“, máme-li užít slov P. F. Strawsona,³⁰ s tím rozdílem, že nám nejde o objasnění univer-

výpověď srozumitelnou, musí tyto konvence vynést na povrch a rozvinout vztahy, které zůstaly implicitní.

²⁷ Srov. RICOEUR, *Čas a vyprávění I*, s. 238.

²⁸ V oblasti, na kterou se naše výzkumy zaměřují, je otázka vzdálenosti, z jaké má badatel výpovědi ozřejmit, klíčová. Pokud byl aktér sám pod nátlakem situace a zejména pak v důsledku kritiky přiveden k tomu, aby vystoupal k větší obecnosti a aby princip spravedlnosti, o který se opírá jeho argumentace, učinil více či méně explicitním, pak nejspíš dojde k tomu, že se stane badatelem přinášené objasnění bezpředmětným. Pokud jsou naopak výpovědi aktéra nejednoznačné nebo málo určité, může se zase objasnění, ve kterém jde o nalezení principů, zdát nepřiměřené a svévolné. Aby bylo objasnění úspěšné, musí si zachovat určitý odstup od svého objektu, čímž má být zamezeno redundanci, a zároveň nevypadnout ze sféry uznání. Jeho platnost je totiž podřízena jeho schopnosti nechat se znat čtenářem, je tedy závislá na čtenářově kritickém duchu, který může a nemusí přijmout nabídku porozumění, jež je mu učiněna.

²⁹ Srov. Peter F. STRAWSON, „Analyse, science et métaphysique“. In *Cahiers de Royaumont. La philosophie analytique*. Paris: Minuit 1962, s. 107.

³⁰ Srov. Peter F. STRAWSON, *Les individus*. Paris: Seuil 1973, s. 9.

zálií, ale, stejně jako tak činí kognitivní antropologie v případě exotických společností, o objasnění metafyzických implikací jednání a argumentací běžných lidí, kteří patří k naší společnosti.

Aby ale mohl takovou práci vykonat, musí sociolog kritiky každou jednotlivou výpověď aktérů porovnat s modely, které byly získány ve výzkumném pracovišti, v laboratoři. Za účelem konstrukce těchto modelů se badatel musí vžít do fiktivní nebo skutečné pozice,³¹ ve které by se nacházel, kdyby měl za úkol naprogramovat jakýsi automat schopný v průběhu nějakého sporu, který by byl vepsán do dispositivu předem určené situace, vygenerovat přijatelná jednání. Něco takového předpokládá určitou definici předmětů, které by takový automat musel být s to rozpoznat, a zformulování pravidel, která by jej bylo třeba naučit, aby mohl vytvářet podmínkám situace přiměřené soudy. Že jsme schopni rozumět jednání osob, bychom pak mohli prohlásit ve chvíli, kdy bychom díky tomuto modelu byli schopni rozpoznat omezení, jež tyto osoby musely v situaci, v níž se nacházely, brát v úvahu, aby se jejich kritiky a jejich ospravedlnění staly pro ostatní přijatelnými. Přitom jsou tyto modely jako takové výsledkem rozpracování, která se opírají o aktéry skutečně užitá argumenty a o situace, ve kterých byly tyto argumenty rozvíjené.

V čem toto modelování spočívá? Jeho cílem je rekonstruovat kompetenci, k níž aktéři musejí mít přístup, pokud mají v daných situacích vytvářet pro ostatní akceptovatelné nebo, jak se říká, přesvědčivé argumenty, tedy argumenty, které si mohou činit nárok na srozumitelnost a kterým

³¹ Projekt PROTHESE vyvinutý F. Chateauraynaudem a G. Macquartem v rámci Centra pro studium zaměstnání (*Centre d'études de l'emploi*) používá nástroje umělé inteligence ke zpracovávání textových dat, které jsou vytvořeny na základě nejrozličnějších zpráv posbíraných v souvislosti s nějakým sporem. Automat je schopen vystopovat koherence a inkoherence mezi objekty různých světů, může také odhalit návaznosti, sítě a větvení vztahů mezi objekty. Tento přístroj především dovoluje „rychle a logicky provést pochody, které by uživatel mohl zrealizovat jen velmi složitě a za cenu zdoluhavé interpretativní práce“. F. CHATEURAYNAUD – G. MACQUART, „PROTHESE. Une expérience d'introduction d'intelligence artificielle en sociologie“. CEE, 1988, zvláštní tisk.

by také byla vlastní vysoká míra objektivit, a tedy univerzality. Je to opravdu tato možnost argumentu činit si nárok na univerzální platnost, co zakládá jeho objektivitu a co jej tak činí pro ostatní přijatelným nebo, jak lidé říkají, nezpochybnitelným. Tato kompetence, tato způsobilost, jejíž existenci je třeba předpokládat, jestliže chceme vysvětlit empiricky pozorovanou schopnost, kterou aktéři uplatňují, když mají vynést nějaký soud, když mají rozvíjet ospravedlnění nebo když mají prostřednictvím pevných, tzn. legitimních dohod najít východisko ze sporů, tato kompetence je kognitivní v tom smyslu, že pro ni musíme předpokládat existenci nějakého ekvivalentu v mentální výbavě lidí. Stejně jako v případě generativní gramatiky, od které si koncept kompetence vypůjčujeme,³² můžeme ale nechat na psychologích, aby prozkoumali, jakým způsobem je tato kompetence ukládána (rozšíření poznání o modalitách interiorizace kompetence se může nicméně ukázat jako užitečné pro analýzu kognitivního výkonu aktérů).³³ Mluvit o kompetenci ale ještě neznamená stát se přívržencem mentalistické reprezentace fungování sociálního života. Aby byla kompetence skutečně schopností, aby mohlo být její uplatnění účinné a odlišilo se tak od pouhé fantasmagorické nebo utopické hry, musí být přizpůsobena řádu světů, na které se aplikuje. Konstrukce modelu kompetence se tak také musí opírat o analýzu uspořádání situací, ve kterých lidé své výkony kritiky a ospravedlnění realizují, stejně jako o situační dispositivy a o předměty, ze kterých jsou tyto dispositivy složeny. Právě o konstrukci modelu kompetence takového typu nám šlo v *Les économies de la grandeur*, kde byl tímto modelem model spravedlnosti. Jeho úkolem bylo vyvést na světlo principy spravedlnosti, o které se lidé opírají, když se pouštějí do kritiky nebo když přistupují k ospravedlnění. Cílem bylo také učinit zřejmými ty operace, jimiž se tyto osoby snaží podepřít správnost

³² Srov. Noam CHOMSKY, *Réflexions sur le langage*. Paris: Flammarion 1981.

³³ Srov. Luc BOLTANSKI – Laurent THÉVENOT, „Finding one's way in social space: a study based on games“.

svých tvrzení, když se je snaží prostřednictvím zkoušek těsněji ukotvit v realitě.

Použití modelů kompetence je k projasnění výpovědi aktérů nezbytné z toho důvodu, že jsou lidé v konkrétních situacích běžného života jen zřídka kdy přivedeni k tomu, aby sestoupali až k samému principu spravedlnosti, který jejich argumenty podpírá.³⁴ Hybnou silou ospravedlnění je nezbytnost odpovědět na kritiku,³⁵ mimo kritické situace je ospravedlnění zbytečné. V takových situacích se však lidé nenacházejí neustále, ačkoliv jsou mnohem častější, než se domnívala klasická sociologie. Ta si všímala především podmínek poznamenaných vztahy síly, které kritiku vylučují, když je některým aktérům zajištěna nadvláda nad jinými, nebo se zaměřovala na situace charakterizované tichou dohodou, ve kterých se zdá být řád světa samozřejmostí. Lidé ovšem mohou od kritiky také upustit a znovu spět ke shodě, aniž by sestup k principům zcela dokončili. To jsme v *Les économies de la grandeur* ukázali na případech kompromisu a relativizace, v úvahu jsme ale také brali schopnost lidí přejít do stavů, ve kterých nejsou ekvivalence vyhledávány a které tak nárokům na spravedlnost unikají.³⁶ Z toho vyplývá, že svědectví aktérů, která sociolog kritiky nashromáždí během své práce v terénu, v sobě obsahují výpovědi, v nichž budou principy spravedlnosti, se kterými se argumentace pojí a které jí zaručují platnost, nestejně jasně vyřčené. Bude to přitom jen v relativně vzácných situacích – v situacích poznamenaných velkým napětím, ve kterých bude argumentace velmi propracovaná a ve kterých dojde na zapojení veškerých dostupných zdrojů – kdy se budou tyto principy spravedlnosti ve výrocích aktérů nacházet ve vší zřetelnosti.

³⁴ Srov. DODIER, „Les ressources collectives de traduction de l'action“.

³⁵ Srov. HABERMAS, *Théorie de l'agir communicationnel*.

³⁶ Srov. Luc BOLTANSKI, *Justice et amour. Trois essais de sociologie de l'action*. Paris : A. M. Métailié 1990, druhá část nazvaná „Agapè, une introduction aux états de paix“.

Jestliže však sociolog kritiky i nadále využívá opory, kterou pro něj představuje jeho výzkumné pracoviště, a jestliže mohou být různé způsoby jeho využití vztaženy k různým typům obětí, jak jsme to naznačili výše, jaká je pak tedy ona oběť, se kterou výzkumník souhlasil v našem případě? Takovou obětí samozřejmě nemůže být upuštění od iluzí, kterým se pyšnil kritický sociolog. Když jsme totiž provedli obrat nezbytný k tomu, aby se mohla stát kritika jako taková naším předmětem, pronikli jsme do světa bez iluzí. Iluze totiž ke své existenci předpokládají prostor rozvrstvený na přesvědčení aktérů a hlubokou skutečnost, ke které měl mít přístup jen sociolog. Jenomže z takového prostoru jsme my vystoupili, nadále si už tedy nemůžeme zakládat na způsobu asymetrie, který stál v jeho základu. Argumenty aktérů přijímáme takové, jaké se nám nabízejí, aniž bychom je podrobovali naší kritice, spokojujeme se s jejich konfrontací s modely, které jsou samy výsledkem práce projasnění a systematizace sdílené kompetence. Proto již coby osoby (*personnes*) nepodléháme rozdvojení, které postihovalo kritického sociologa přinuceného k tomu, aby při každém návratu na pracoviště odložil své iluze, byť se k nim mohl vrátit při každém odchodu, například když měl při cestě na výstavu zapomenout na sociologii umění, protože se v roli běžného člověka nemohl o nic více než jiní obejít bez hodnot a principů posuzování, které ve svých pracích popisoval právě jako obecně sdílené iluze. Naše oběť je v tomto paradigmatu jiného druhu. Když se vzdáváme nároku na od aktérů radikálně odlišnou analytickou schopnost, která by nám pomáhala jejich jednání vysvětlit za ně a lépe, než jak by kdy sami mohli učinit, obětujeme naši *inteligenci*, a to ve smyslu, v jakém tento termín užívá E. Weil, když se jím snaží zároveň popsat postoj ke světu a filosofickou kategorii.³⁷ Vzdáváme se toho prezentovat naši vlastní verzi s očekáváním, že budeme mít poslední slovo, a odříkáme si tak něco, čeho se sám aktér nezříká. A právě tím, že pro sebe stejně jako v případě iluzí požadujeme méně volnosti, než jaké požívá sám

³⁷ Srov. Éric WEIL, *Logique de la philosophie*. Paris: Vrin 1968.

aktér, obnovujeme asymetrii, která zakládá a ospravedlňuje naši výzkumnou aktivitu.³⁸

Z francouzského originálu „Sociologie critique et sociologie de la critique“ (in Politix, č. 10, roč. 3, 1990, s. 124–134) přeložil Jan Maršálek.

Luc Boltanski působí na EHESS v Paříži (Groupe de sociologie politique et morale), bývá řazen k proudu tzv. pragmatické sociologie. Je autorem velkého množství článků (dříve také ve spolupráci s Pierrem Bourdieu, od kterého se v 70. letech odklání) a několika významných monografií, z nichž zřejmě nejznámější je Le nouvel esprit du capitalisme (The New Spirit of Capitalism, 2005) z roku 1999. Jeho poslední kniha vyšla v roce 2008 a nese název Rendre la réalité inacceptable (Démopolis, 2008).

³⁸ V druhé části práce, ze které tento text vychází, se zabýváme otázkou, do jaké míry nás má zahrnutí těch typů vztahů, které jsou těžko přeložitelné (*traductibles*) i pro aktéry samotné, pobízet k hledání nových forem interpretací.

Poznámka redakce původního vydání: Tento text je přepracovanou verzí první části knihy *Justice et amour. Trois essais de sociologie de l'action*, která nese název „Ce dont les gens sont capables“ („Čeho jsou lidé schopni“). Paris: A. M. Métaillé 1990.

SOCIOLOGICKÁ TECHNOIMAGINACE

Tomáš Dvořák*

The Sociological Technoimagination

Abstract

The article introduces the concept of “sociological technoimagination” and delineates the field of visualizations used in the social sciences: the various forms of graphs, schemes, and diagrams. It surveys the uses and functions of visualizations in sciences generally and places their development in the wider context of the modernization of vision of the 19th century; examining the pioneering uses of visualization methods by Etienne-Jules Marey, Francis Galton, or Otto Neurath. Gabriel Tarde’s account of statistics (from his Laws of Imitation, 1890) is reinterpreted in regard to both the nature and social roles of the sociological technoimagination.

Keywords: *scientific visualization; technoimagination; modernization of vision; sociology*

* Kontakt na autora: Tomáš Dvořák, Kabinet pro studium vědy, techniky a společnosti, FLÚ AV ČR, Jilská 1, 11000 Praha 1 (tomdvorak@flu.cas.cz). Tato stať vznikla v rámci výzkumného záměru MSM0021620841. Pracovní tým *Civilizační pokrok nebo krize kultury a morálky*.